

ШАНХАЙ ЫНТЫМАҚТАСТЫҚ ҰЙЫМЫНЫҢ 20 ЖЫЛДЫҒЫ: АҒЫМДАҒЫ ЖАҒДАЙ

2021 жылы 17 қыркүйекте Душанбеде Тәжікстан президенті Имамали Рахмонның төрағалығымен Шанхай ынтымақтастық ұйымына (ШЫҰ) мүше мемлекеттер басшылары кеңесінің мерейтойлық саммиті өтті. Мүше мемлекеттер ретінде Қазақстан, Қырғызстан, Пәкістан, Өзбекстан және бақылаушы мемлекеттер ретінде Беларусь пен Иран президенттері қатысқан саммитке, Қытай, Үндістан мен Ресей сияқты мүше мемлекеттер мен бақылаушы мәртебесіндегі Моңғолия президенттері қашықтан қатысты. Түркіменстан президенті Гурбангулы Бердімұхамедов саммитке қонақ ретінде шақырылды. Жиырма жылдық мерейтойды кең көлемде тойлау жоспарларына қарамастан, Ауғанстандағы соңғы оқиғалар мен негізгі мүшелердің болмауы күн тәртібін өзгертті. Негізгі көшбасшылардың болмауы Ауғанстандағы жағдайға байланысты ортақ шешімнің болмауынан туындайтын қарама-қайшылықтарды азайту әрекеті ретінде болжанды. Тәжікстан президенті Имамали Рахмон «Ауғанстанның этникалық әртүрлілігін елемей» және «ортағасырлық шарияттың қатаң заңдарын» енгізу жақсы нәрсеге әкелмейтінін айта келе, Талибан үкіметіне қарсы ең қатал позицияны көрсетсе, Ресей, Қытай және Пәкістан президенттері, керісінше, Талибанға оң көзқараспен қарады. Пәкістан президенті Имран Хан Талибанды «шайтанмен салыстыруға болмайтын» жеткізсе, Путин мен Си Цзиньпин талибандардың билікке келуін «қансыз» және «орындалған ақиқат» ретінде санады. Президент Путин тіпті ШЫҰ Байланыс тобының құрамында Талибан үкіметімен келіссөз жүргізуді ұсынды. Аймақтық қауіпсіздікті қорғау үшін Тәжікстан президенті Рахмон Ауғанстанның айналасында қауіпсіздік белдеуін құруға шақырды. Оның Ауғанстанға қатысты батыл ұстанымы Ауғанстандағы қарулы топтарды қысым астында ұстау үшін Пәкістанның қолдауын алу әрекеті ретінде де анықталды. Ұйғырлардың ауған қарулы топтарымен ықтимал байланысы туралы алаңдайтын Қытай мен сол сияқты солтүстік-батыс шекаралас аймақтарға қатысты қауіпсіздік қорқынышына ие Үндістан қарулы топтарға қысым көрсетуге мүдделі. Барлық басшылар Ауғанстанда инклюзивті үкімет құру мен шұғыл гуманитарлық көмек көрсету қажеттілігін атап өтті. Қазақстан президенті Қасым-Жомарт

Тоқаев Ауғанстандағы гуманитарлық дағдарыстың алдын алу үшін Алматыда Ауғанстанға халықаралық көмек көрсету үшін гуманитарлық орталық құруды ұсынса, Өзбекстан президенті Шавкат Мирзиёев қажет болған жағдайда Ташкентте ШЫҰ-Ауғанстан саммитін өткізуге дайындығын білдірді. Душанбе Декларациясы, жалпы алғанда, Ауғанстандағы оқиғаларға баса назар аударғанымен, ешқандай конструктивті және ұжымдық ұсыныстар бере алмады. Географиялық ауқымы кең болғанына қарамастан, мүше мемлекеттердің көзқарастары қарама-қайшы болғандықтан, аймақтық қауіпсіздік мәселелері бойынша ортақ шешімге келу мүмкін емес және бұл жағдай ШЫҰ-ны кеңейтуге қатысты кең таралған алаңдаушылықтың дәлелі ретінде бағаланады. ШЫҰ-ның тағы бір маңызды функциясы-аймақ басшыларының бетпе-бет келіссөздер алаңын қамтамасыз ету, бірақ мерейтойлық саммит қарсаңында күтілген бұл кездесулер болмады. Саммитке қатысушылар Иранды толыққанды мүше мемлекет ретінде қабылдау үдерісін бастау және Египет, Катар мен Сауд Арабиясына диалог бойынша серіктес мәртебесін беру арқылы ұйымды одан әрі кеңейтуге келісті. Бұдан бұрынғы кеңею нәтижесінде 2017 жылы Үндістан мен Пәкістан толық мүше болып қабылданғанын еске сала кеткен жөн. Жиырма жыл ішінде ШЫҰ дамудың бірнеше кезеңінен өтті. 1996 және 1997 жылдардағы келісімдер негізінде Қытай, Ресей және Орталық Азия мемлекеттері арасындағы шекараны қорғайтын Шанхай бастігінің ШЫҰ-ға дейінгі кезеңінен басталған ШЫҰ-ның институционализациясы 2001-2004 жылдары жүзеге асты. Өзбекстанды мүше мемлекет ретінде қабылдау; терроризм, сепаратизм және экстремизмге қарсы күрес туралы Шанхай конвенциясына қол қою; Терроризмге қарсы аймақтық құрылыммен бірге ШЫҰ Хатшылығын құру ШЫҰ-ның құрылу кезеңіндегі оқиғалардың бірі болып табылады. Иран, Үндістан, Пәкістан мен Моңғолияны бақылаушы мемлекеттер ретінде қабылдау арқылы мүшеліктің кеңеюі, энергетикалық ынтымақтастықтың дамуы мен Ауғанстанда апын контрабандасымен күрес ШЫҰ-ның басқа кезеңі болып есептеледі (2005-2015 жж.). Үндістанның толыққанды мүшелік ұсынысын кейінге қалдырған алдымен

тігінен, кейіннен көлденеңінен даму туралы шешім де осы кезеңде жүзеге асты. 2017 жылы Үндістан мен Пәкістанның мүше мемлекеттер ретінде қосылуы ШЫҰ-ны кеңейтудің жаңа кезеңін бастады. Бұл үдеріс енді екі жылға дейін созылуы мүмкін Иранның қосылу үдерісін қамтитын болады. Иранның ШЫҰ-на мүше болу туралы өтініші, Иран үкіметінің Тәжікстан Исламдық қозғалысын қолдау туралы талаптарын жариялаған Тәжікстан үкіметімен санкциялар мен қайшылықтарға байланысты 15 жылға кейінге қалдырылған болатын.

Иранның сегізінші толыққанды мүше ретінде қабылдануымен ШЫҰ еуразиялық блог ретінде қуатын арттыруда. АҚШ-тың Ауғанстаннан шығуы және АҚШ үкіметінің осы аймақтағы қатысуының төмендеуі ШЫҰ тетіктері шеңберіндегі аймақтық ынтымақтастықты жандандыруы күтілуде. Екінші жағынан, кейбір сарапшылар ШЫҰ-ның Ресейдің Ұжымдық қауіпсіздік шарты ұйымының құрылымдарымен қоса аймақтың қауіпсіздігін және Қытай ынтымақтастығының экономикалық компонентін қамтамасыз ететініне келіседі. ШЫҰ Даму банкі мен ШЫҰ Еркін сауда аймағының ұсынысымен 2020 жылы Циндаода Қытай-ШЫҰ даму аймағын құру және «Белдеу және жол» бастамасын кеңінен насихаттау Қытайдың экономикалық компонентін нығайтуға бағытталған іс-шаралардың негізін құрайды. Алайда, Қытайдың терроризммен күресу үшін Ауғанстан, Пәкістан мен Тәжікстанды біріктіретін Төртжақты ынтымақтастық пен үйлестіру механизмін құруы, Қытайдың аймақтық қауіпсіздік саласындағы іс-шараларын институционализациялау ретінде қарастырылады. Ресей ШЫҰ-ны әр түрлі шараларға бірдей маңызды басқа мүше мемлекеттермен бірге, Ресейдің мүддесін қолдайтын батысқа қарсы блок ретінде санайды.

Қалай болғанда да, ШЫҰ саммиті еуразиялық блокты нығайту үшін жаңа мүшелерді қосу арқылы ұйымның ауқымын одан әрі кеңейту ниетін растады. ШЫҰ ұйым ретінде салтанатты және қолданыссыз болуы мүмкін деген болжамдарға қарамастан, азиялық мәселелерді талқылау үшін аймақтық акторларды біріктіру әлеуеті даусыз. Аймақтық қауіпсіздік пен Ауғанстан үшін ШЫҰ мүшелерінің шешуші реакциясы бұрынғыдан да қажет.

Саясат, сыртқы қатынастар және қауіпсіздік

- Ресей президентінің Шанхай ынтымақтастық ұйымы (ШЫҰ) істері жөніндегі арнайы өкілі Бехтиор Хакимов Ресей ұйымының кеңеюін құптайтынын айтты. Хакимов Иран ШЫҰ аймағының табиғи бөлігі болғандықтан, Ауғанстанмен бірге Ресейдің ШЫҰ-ға мүше болуын Ресей өте пайдалы шешім деп санайтынын атап өтті. Сондай-ақ, ол Ресей Түрікменстанның ШЫҰ-ға мүше болуы мүмкін екенін қолдайтынын мәлімдеді. Еске сала кетейік, қыркүйекте өткен ШЫҰ-ның соңғы саммитіне Түрікменстан президенті қатысты (Orient, 24.09.2021).
- Нью-Йоркте Біріккен Ұлттар ұйымының (БҰҰ) Бас Ассамблеясы аясында Қырғызстан Сыртқы істер министрі Руслан Қазақбаев ирандық әріптесі Хусейн Әмир-Абдуллаханмен кездесу өткізді. Министрлер инфрақұрылымдық жобаларды, соның ішінде Иран-Түрікменстан-Өзбекстан-Қырғызстан теміржол дәлізін талқылады. Тараптар Ауғанстандағы жағдайды да талқылады. Әмир-Абдуллахан Иранның Бандар Аббас портынан Қырғызстанға тауар транзиті үшін және Қырғызстаннан кететін өнімдер үшін жер бөлетінін хабарлады (Kabar, 25.09.2021).
- Қазақстан Президенті Қасым-Жомарт Тоқаев БҰҰ Азық-түлік жүйелерінің саммитінде сөз сөйледі. Президент азық-түлік жүйелері қоғаммен барлық жағынан тығыз байланысты болғандықтан, азық-түлік нарығының тұрақты дамуы үшін жағдай жасаудың маңыздылығын арттып келе жатқанын атап өтті. Тоқаев Қазақстанның тұрақты дамуына басымдық беретінін, сонымен қатар жасыл ауыл шаруашылығына көбірек мән беретінін тілге тиек етті. Ел бидай мен ұн өндірушілердің алдыңғы 10 елінің қатарына кіреді, оның 7 миллион тоннаға дейінгі көлемі бидай экспорты (Kazinform, 24.09.2021).
- Әзірбайжан халықаралық қатынастарды талдау орталығы «Әзірбайжан, Түркия және Иран қатынастары» атты конференция ұйымдастырды. Шараға үш елдің сыртқы істер министрліктерінің өкілдері, дипломаттар, үкіметтік емес ұйымдардың өкілдері мен ғалымдар қатысты. Тараптар өзара қызығушылық тудыратын мәселелерді талқылай отырып, үш елдің қазіргі жаһандық жүйеде ұқсас киындықтарға тап болатынын және неғұрлым тығыз ынтымақтастық сол киындықтарды жеңуге көмектесетінін атап өтті (Anadolu Ajansi, 22.09.2021).
- Украина - 15 елдің одақтастары мен біріккен әскери қызметшілері НАТО-мен жыл сайынғы «Жылдам тридент 21» әскери жаттығуын бастады. Шамамен 300 АҚШ сарбазы, 6000 көп ұлтты әскермен бірге НАТО мен еуроатлантикалық әріптес елдердің ынтымақтастық бағдарламасы бейбітшілік үшін серіктестік туының астында жұмыс жасайды. Жаттығу қатысушы әскерлердің жауынгерлік дайындығын, қорғаныс қабілетін және өзара әрекеттестігін арттыруға бағытталған. «Жылдам тридент 21» әскери жаттығуын АҚШ пен Украина серіктестік орнатқан 25 жылдан астам уақыт бойы жалғастыруда (Army.mil, 21.09.2021).
- Әзірбайжан, Грузия, Молдова және Украина сыртқы істер министрлері Демократия және экономикалық даму ұйымы - ГУАМ Сыртқы істер министрлері кеңесінің отырысына қатысты. Кездесу БҰҰ Бас Ассамблеясының 76-шы сессиясында өтті. Тараптар ұйым аясында Әзірбайжан, Грузия, Молдова және Украина арасындағы әр түрлі салалардағы саяси және салалық ынтымақтастық туралы талқылады. Сонымен қатар, қатысушылар ГУАМ елдері арқылы сауда мен халықаралық логистиканы жақсарту бойынша нақты экономикалық кадамдар мен жобаларды қарастырды (Guam-organization.org, 22.09.2021).

Экономика, қаржы және энергия

- Қазақстан ҚР Премьер-министрі Аскар Мәмин елдегі егін жинау жұмыстары туралы ақпарат берді. Ол жиын-теріннің 95%-ы орындалғанын мәлімдеді. Премьер-министр жиын-терін өнімділігінің төмендеуіне ауа райы жағдайына байланысты қолайсыздық әкелгенін тілге тиек етті. Бұдан басқа, Қазақстан 18 миллион тонна астық пен майлы дақылдарды жинауды жоспарлап отыр. Премьер-министр ішкі бидайға деген сұраныстың толық көлемде қанағаттандырылатынын мәлімдеді (Qazaq TV, 21.09.2021).
- Өзбекстан халықаралық қаржы институттарымен ынтымақтастықты нығайтуда. Өзбек елі Ислам даму банкі мен ОПЕК халықаралық даму қорының қаражатын пайдалана отырып, ауылдық елді мекендерді дамытуды жоспарлап отыр. Ұйымдар 20 жыл ішінде сәйкесінше 200 миллион және 75 миллион доллар несиесі бөледі. Өзбекстанның жобаларға қосатын үлесі 60 миллион долларға жетеді деп күтілуде. Жобалар ауылдық елді мекендердің сәулеттік келбетін жаңартуға және көлік инфрақұрылымын жақсартуға бағытталды (UzReport, 21.09.2021).
- Ресейдің «Росатом» атом компаниясының президенті Алексей Лихачев елдегі жұмыс істейтін атом электр станцияларының көпшілігінде атомдық қондырғылардың санын көбейту жоспарын жариялады. Лихачев Ресей 2035 жылға қарай кеңестік бірліктерді біртіндеп бұзатынын және олардың орнына 15 бірлік болатынын хабарлады. Барлық жаңа қондырғылардың қуаты 1200 МВт болатын 3+ буын болады. Ресей кен мен алтын кен орындарын игеру үшін шағын атом электр станцияларының паркін құруда (TASS, 20.09.2021).
- Қырғызстанда егіннің түсімі айтарлықтай төмендеді. Елдің ауыл, су шаруашылығы және өңірлік даму вице-министрі Азамат Мұқашев егіннің түсімі 30 пайызға азайғанын мәлімдеді. Ол фермерлер 448 мың гектардан астам дөңді дақылдарды, сондай-ақ жалпы егістік көлемінің 95 пайызын жинап алғанын айтты. Нәтижесінде жалпы республика бойынша 370-380 мың тонна дақыл жиналды. Мұқашев егіннің азаюына себеп ауа райындағы қуаңшылық екенін түсіндірді (Kabar, 24.09.2021).
- Әзірбайжан мемлекеттік қызметтер мен әлеуметтік инновациялар мемлекеттік мекемесі Әзірбайжан мен Түркияның бірлескен инновациялық және технологиялық зерттеу орталығын ашатынын хабарлады. Мемлекеттік агенттік президенті Улви Мехдиев пен «Байкар Макина» бас директоры Халук Байрактар технологиялар, жасанды интеллект және тағы басқалар бойынша оқыту бағдарламаларының сериясын ұсынатын Баку ғылым орталығын құру туралы өзара түсіністік меморандумға қол қойды. Орталық инновациялық технологиялық өнімдер мен жабдықтарды шығарады және дамытады және оларды өнеркәсіпте және басқа салаларда коммерцияландырады (AzerNews, 23.09.2021).
- 2021 жылдың бірінші тоқсанында Еуразиялық экономикалық одақ 7,1 миллиард доллар шетелдік инвестиция тартты. Есепті кезеңде одаққа өзара тікелей инвестициялардың таза түсімі 663,2 млн долларды, сондай-ақ өткен жылдың сәйкес кезеңімен салыстырғанда 93%-ды құрады. Жалпы инвестициялық инвестициялардың үлесі 9%-ға дейін өсті. Беларусь өзара инвестициялар бойынша бірінші ел болып қала берді, ал Қазақстан екінші орында. Осған орай, елдер сәйкесінше 501 миллион доллар және 137 миллион доллар тартты (BelTA, 22.09.2021).

Қоғам және мәдениет

- Түркия президенті Режеп Тайып Ердоған Нью-Йоркте Түркияның осы уақытқа дейін ең қымбат шетел миссиясы болған Түркевидің ресми лентасын кию рәсіміне қатысты. 171 метрлік жаңа ғимаратқа елдің БҰҰ жанындағы тұрақты өкілдігі, Нью-Йорктегі бас елшілігі, сондай-ақ дипломатиялық резиденциялар орналасты. Көршілес зәулім ғимараттардың көп бөлігін құрайтын құрылыс Селжуктер дәуірі мен түрік мәдениетінде ерекше орын алатын қызғалдақтан шабыт алған (Asia.nikkei.com, 21.09.2021).
- ТҮРКСОЙ Еуразия Жазушылар одағы жанынан қазақтың белгілі ақыны Жамбыл Жабаев туралы түрік тіліне аударған кітап шығарды. Кітаптың тұсаукесері Сәкен Сейфуллин атындағы кітапханада өтіп, Жамбыл Жабаевтың туғанына 175 жыл толуына орай өткізілді. Шараға Қазақ Жазушылар одағының төрағасы Ұлықбек Есдәулет, Қазақстанның ТҮРКСОЙ өкілі Бақытжан Омаров, ТҮРКСОЙ Әкімшілік ісінің меңгерушісі Санкар Мулазымоғлу және әуесқой жазушылар қатысты (Turksoy.org, 20.09.2021).
- Өзбекстанның Нукус қаласында Екінші Халықаралық Түрік әлемі Бахши фестивалі өтті. Іс-шара ТҮРКСОЙ, Өзбекстан Мәдениет министрлігі мен ЮНЕСКО-ның қатысуымен ұйымдастырылды. 22 елден шамамен 260 суретші, ғалымдар мен фольклористер «Сай Бахши» дауыс байқауы мен «Әлем өркениетінде министрлер өнерінің рөлі» халықаралық форумына қатысты (Turksoy.org, 21.09.2021).
- Нұр-Сұлтанда тәжік және парсы классикалық әдебиетінің негізін қалаушы, ақын Әбу Абдалла Рудаки ескерткішінің ашылу салтанаты өтті. Іс-шараға Қазақстан Сенатының Төрағасы Мәулен Әшімбаев пен Қазақстанда ресми сапармен жүрген Тәжікстан Ассамблеясының Төрағасы Мажиди Оли Рустами Эмомали қатысты. Сондай-ақ, екі елдің парламенттік палаталарының басшылары Тәжікстан Республикасының Қазақстандағы жаңа елшілігінің құрылыс алаңына алғашқы ескерткіш тасты қою рәсіміне қатысты (Kazinform, 24.09.2021).
- Махтумқули атындағы Түрікмен мемлекеттік университеті ел Баку мемлекеттік университеті екі ел тәуелсіздігінің 30 жылдығын атап өтуге арналған теле конференция өткізді. отырыстың тақырыбы «Түрікменстан мен Әзірбайжан - екі жақты серіктестіктің стратегиялық сипаты» болды. Кездесуге қатысушылар екі жақты ынтымақтастықты одан әрі дамытудың негізгі векторлары мен екі мемлекет арасындағы өзара тіімді серіктестік туралы ойларымен бөлісті (SNG. Today, 23.09.2021).
- Қытай Халық Республикасы Қырғызстанға гуманитарлық көмек жіберді. Гуманитарлық көмек пакетіне 3 миллион медициналық бетперде, 100 мың N95 медициналық бетперде, 20 мың қорғаныс костюм мен 1,5 мың тонна бидай кірді. Гуманитарлық жүкті ресми түрде жеткізу рәсіміне Қырғызстанның денсаулық сақтау министрі Алимқадир Бейсеналиев, ТЖМ Мемлекеттік хатшысы Азамат Мамбетов және Қытайдың Қырғызстандағы елшісі Ду Дивын қатысты (Kabar, 22.09.2021).